

Ayşegül Yılmaz

Fransa'nın Les Eyzies de Tayac kentinin güneybatısına düşen bölge insanlığın kökenine ilişkin ipuçları vermesi açısından büyük önem taşıyor. Derin bir yarığın, sarp kireçtaşı kayalıklarını böldüğü bu yerde çok uzun zaman önce bir yeraltı nehrinin açtığı dolambaçlı yeraltı geçidi, Combarelles I mağarası adını taşıyor. İnsanın eğilerek zorlukla ilerleyebildiği mağaranın içindeki dar geçit bir süre sonra olağanüstü canlılık kazanmaya başlıyor. Mağaranın duvarlarında atlar, mamutlar, ren geyikleri, bizonlar, keçiler, aslanlar ve başka hayvanlar sanki bir geçit törenindeymişçesine boy gösteriyorlar. Sayıları üçyüzü aşan bu figürler, yaklaşık 13 000 yıl önce yaşamış olan Geç Buzul Çağı insanlarıncı yapılmış.

Olağanüstü bir incelikle yapılmış olan gravürler, insanı ister istemez binlerce yıl öncesine - bölgenin açık bir step alanı olduğu ve mamutların, gergedanların ve mağara aslanlarının yaşamlarının sürdürdükleri çağlara geri götürüyor. Çok eski çağlara ait bu gravürler incelikli bir sanatın ve aynı zamanda da yüksek bir ifade gücünün

göstergesi. Bu özellikleriyle gravürler, "ilkel mağara adamları"na ilişkin önyargıları bir anda yok ediyor.

Şunu da belirtmekte yarar var: Mağaranın içindeki geçitler o dönemlerde bugünkünden çok daha farklı yapıdaydı. Geçitlerin yüksekliği yer yer 60 cm'ye iniyordu ve mağaranın derinliklerine ulaşmak isteyen eski çağ insanları, oksijenin de az olduğu bu geçitlerde yerde sürünerek ilerlemek zorunda kalıyorlardı. Sanatlarını icra edebilmek için çakmaktaşlarını ve ışık kaynaklarını da yanlarında taşıyan "ilk sanatçılar", büyük bir olasılıkla, duvarlarını süslemeye karar verdikleri yerlerde, kollarını pek de rahat hareket ettiremiyor, güçlükle çalışabiliyorlardı. Ayrıca kullandıkları ışık kaynağının da güçlü

bir aydınlatma sağladığı söylenemezdi. İlk sanatçıların "lambaları", ortası oyulmuş bir kaya parçasının içine yerleştirilen ardıçtan bir fitil ve hayvansal yağlardan oluşuyordu ve genellikle titreşen bir ışık yayıyordu. Bunun yanı sıra lambaları son derece düzgün biçimli ve hatta süslü sayılabilecek yapıdaydılar. İlk sanatçılar, karanlık geçitleri aydınlatan titrek ışığın altında gravürlerini yapacakları hayvanları duvarlara nasıl yerleştireceklerini düşünmüş olmaları.

Mağaradan çıktıktan sonra, ister istemez şu soru insanın aklını kurcalıyor: "Neden?" Binlerce yıl önce yaşamış olan bu insanları, bu kadar dar, havasız, karanlık, hatta yer yer tehlikeli sayılabilecek bir ortamda sanat eserleri

yaratmaya iten neydi? Neden mağaranın daha rahat çalışabilecekleri dış kısmını yeğlememişlerdi? Neden bu kadar çok sayıda hayvan figürü yapma gereğini duymuşlardı; bunların aralarına da çeşitli, anlaşılmaz geometrik işaretler serpmişlerdi? Kısaca, neden "sanat" yapmaya gereksinim duymuşlardı?

Açık söylemek gerekirse, bu soruların gerçek yanıtını belki de hiçbir zaman öğrenemeyeceğiz. Tek yapabileceğimiz, tahminlerde bulunmak. Bu olağanüstü güzellikteki sanat eserleri, çok uzun zaman önce yok olmuş bir kültürün değerlerinin ve istemlerinin simgesel dışavurumları. Bizlere kalansa, efsane, inanç ve gelenekten oluşan, hiç kuşkusuz zengin bir kültürün yalnızca silik ve gölgeli yansımalarıdır. İlk sanatçıları, binlerce yıl önce Fransa ve İspanya'daki daha birçok başka mağaranın karanlık ve rutubetli derinliklerine iten anlaşılması güç istek her ne idiyse, şundan emin olabiliriz ki, bu yapılanlar yalnızca insana özgü. Yeryüzünde yalnızca insan bu denli gizemli ve anlaşılması güç izler bırakabilir; kısacası sanat eserleri yaratabilir.

Biz insanlar gerçekten de gizemli varlıklarız. Tüm canlılar aleminin, kısacası doğanın bir parçasıyız. Ancak bilişsel gücümüzle öteki canlılardan büyük bir farkla ayrılıyoruz. Davranışlarımızın büyük bir bölümü, soyut ve simgesel iç dünyamızca yönlendiriliyor. Bu özelliklerimiz, öteki canlılarla kimi davranışları, eğilimleri ve fiziksel yapıları paylaşmadığımız anlamına gelmiyor. Tersine, öteki canlılarla birçok benzerlikler taşıyoruz. Dahası, onlarla paylaştığımız bu benzerliklerimiz sayesinde doğanın bir parçasını oluşturduğumuzu biliyor, bu benzerliklerin dünyadaki tüm türler arasındaki dağılımına bakarak yaşam ağacındaki yerimizi tam olarak belirleyebiliyoruz. Peki, biz insanları öteki canlılardan, varsa, doğadaki akrabalarımızdan farklı kılan nedir?

Aslına bakacak olursak, iki farklı akrabamız var. Yaşayan tüm organizmalar arasında, tartışmasız en yakın akrabalarımız insansımaymunlar. Ancak türümüzün kökenine daha geniş bir çerçeveden baktığımızda, insansımaymunlarla çok da yakın olmadığımızı görüyoruz. İnsansımaymunlardan biriyle (ya da birden fazlasıyla) yaklaşık 6 - 7 milyon yıl önce yaşamış olan

bir ortak atamız vardı. O tarihlerden bu yana, hem insanın hem de insansımaymunların soyunda birçok değişiklik meydana geldi. Soyumuzdaki değişimleri, şu ana kadar dünyanın değişik yerlerinde bulunmuş olan fosillerden ve arkeolojik kayıtlardan izleyebiliyoruz. Kimi *Homo sapiens*'e çok benzeyen, kimiye pek benzerlik taşımayan en az on iki değişik insan fosilinin yer aldığı bu bulgulardan ilk insanların fiziksel yapıları ve yaşam biçimlerine ilişkin fikir sahibi olabiliyoruz. Gerçi bu bulgulardan, atalarımızın ya da soyları tükenmiş akrabalarımızın nasıl davrandıklarını ya da düşündüklerini hiç bir zaman bilemeyiz. Ancak, yaşayan en yakın akrabalarımıza ilişkin bildiklerimizle, soyları uzun zaman önce tükenmiş olan akrabalarımızın bizlere bıraktığı izleri birleştirerek, neden öteki canlılardan farklı olduğumuz ve bu benzersizliğimize ne şekilde kavuştüğümüz konusunda fikir sahibi olabiliyoruz. Bir başka önemli noktaysa şu: Gelişimimizin altında yatan süreçleri incelemek, yalnızca geçmişimizi anlamamızı sağlamakla kalmaz, bizlere gelecekteki gelişimimiz konusunda da ipucu verir.

Cro-Magnonlar Kimlerdi?

Biz insanlar, uzun bir evrimsel sürecin sonucuyuz. Ancak, söz konusu benzersiz kapasitesimizi ortaya koyacak bulgular olunca ne yazık ki çok da gerilere gidemiyoruz. Günümüz insanının sahip olduğu özelliklerin ilk işaretlerini Geç Buzul Çağında Avrupa'da yaşayan insanlarda görebiliyoruz. Bu insanların mağara duvarları süslemeleri, bu dönemlerde bir tür "yaratıcılık patlaması"nın meydana geldiğini gösteriyor. Bu ilk Avrupalılar, 40 000 -10 000 yıl önce yaşayan Cro-Magnonlar'dı. Cro-Magnonlar, tıpkı bizlere benziyorlardı; fiziksel olarak *Homo sapiens*'ten hiçbir farkları yoktu. Ayrıca, geriye bıraktıkları nesnelere zenginliğinden ve karmaşıklığından bu insanların son derece zeki ve yetenekli oldukları anlaşılıyor.

Bu insanlar, avcı-toplayıcı bir yaşam sürdürüyorlardı. Elde ettikleri yiyecekleri yaşadıkları kamplara taşıyıp kendi aralarında paylaşıyorlardı. Cro-magnonlar kamplarını, kolay avlanabilecekleri yerlerde kuruyorlardı. Bu kamplarda, oldukça "gelişmiş" sayıda

bilecek bir yaşam sürdürüyorlardı. Etlerini, buz tutmuş toprağın içine açtıkları deliklerde saklıyor, mağaraların içinde ısınmak ve yemek yapmak için değişik biçimlerde ocaklar kullanıyorlar, hatta kilden yaptıkları heykelcikleri de fırınlıyorlardı. Cro-Magnonlar ayrıca çakmaktaşından aletler yapma konusunda ustaydılar. Alet yapımında taşların yanı sıra kemik ve boynuzlardan da yararlanıyorlardı. Becerilerini sürekli geliştiriyor, yenilik üstüne yenilik yaratıyorlardı. Kültürel yaşamları da kendilerinden önce yaşayan insanlara göre oldukça farklıydı. Dinsel inancın varlığına ve ölü gömme törenlerine ilk kez Cro-magnonlarda tanık oluyoruz. Ölülerinin mezarlarına bıraktıkları araç gereçler ve özenle yapılmış süs eşyalarından, ölümden sonraki yaşama inandıklarını görüyoruz. Bundan başka, estetik kaygılarla ve olağüstü çabalar sonucunda yapılmış oldukları anlaşılan mezar süslemelerinden, sanatın, bu insanların yaşamının ayrılmaz bir parçası olduğunu anlıyoruz. Sanat, bu insanlar için kesinlikle rastgele yapılan, pek de önceliği olmayan bir iş değildi. Tersine, çevrelerinden edindikleri deneyimlerini, dünyayı nasıl algılayıp açıklamaya çalıştıklarını bu yolla ifade ediyorlardı. Kısaca sanat var olmalarının merkez noktasını oluşturuyordu.

Cro-magnonların sanatları bölge bölgeye farklılık gösteriyordu. Büyük olasılıkla, her bölgedeki topluluk kendine özgü yöntemler geliştirmişti. Belki de dildeki çeşitlilik, bölgesel şiveler, ve değişik kültürlerin ortaya çıkışı, bu tarz bir yaşam biçiminin sonucuydu. Bu insanların ulaştığı yaratıcılık ve

bilgi düzeyini, onlardan daha önceki çağlarda yaşamış olan insanlarda göremiyoruz. Dünya onlarla birlikte yepyeni bir varlık kazanmıştı. Bu yenilikçi ruhlarda kendi modern özümüzün yansımalarını görebiliyoruz.

O halde, yeniden temel sorumuza dönelim. Biz insanlar nasıl bir türüz ve bugünkü durumumuza nasıl kavuştuk? Bilim adamları bu sorulara yanıt ararken, bizleri öteki canlılardan ayıran özellikler olarak genellikle dik duruşumuzu, büyük beynimizi, el becerimizi, karmaşık aletleri kullanma becerimizi, konuşma yeteneğimizi, soyut düşünme ve akıl yürütme yeteneğimizi öne çıkarırlar. Ne var ki sosyal ve duygusal eğilimlerimiz söz konusu olduğunda insansımaymunlarla büyük benzerlikler içinde olduğumuz açık. O halde insan olmanın anlamını açıklarken en yakın akrabalarımız olan gelişmiş primatlarla paylaştığımız ortak özelliklerimiz üzerinde durmamız gerekiyor.

İnsan ve İnsansımaymunlar

İnsansımaymunlarla olan derin akrabalığımızı kabul etmemiz 141 yıl öncesine dayanıyor. O tarihlerde Charles Darwin, insanların insansımaymunlara benzeyen bir canlıdan türediğini açıklayarak dünyayı ayağa kaldırmıştı. Ne var ki insansımaymunların doğal ortamlarındaki yaşamlarıyla ilgili ciddi araştırmalar, Darwin'in *Türlerin Kökeni*'ni yayımlamasından tam bir yüzyıl sonra başlayacaktı. Bilim adamlarının insanlarla insansımaymunlar arasındaki evrimsel ilişkiler konusunda fikir

birliğine varmaları bile bundan on yıl öncesine dayanıyor. DNA'lar üzerinde yapılan karşılaştırmalar, yaklaşık 15 milyon önce orangutanlarla, yaklaşık 8 milyon yıl önce gorillerle, yaklaşık 5-7 milyon yıl önce de şempanzeler ve bonobolarla ortak bir atayı paylaştığımızı gösteriyor. Bu veriler, bizlere, şempanze ve bonoboların evrimsel akrabalarımız olduklarını göstermekle kalmıyor, onların, bizlere olan yakınlıklarının gorillere oranla daha fazla olduğunu da gösteriyor.

Yirminci yüzyılın ikinci yarısından itibaren doğal ortamlarda yapılan araştırmalar, şempanzelerin de kucaklama, öpme, yalvarma ve selam verme gibi, daha önceleri yalnızca insana özgü oldukları sanılan, duygu ifade etme biçimlerine sahip olduklarını ortaya çıkardı. İnsansımaymunlarla insanlar arasında var olan bu tür duygusal benzerlikleri anlayabilmek için doğal seçilimin insansımaymunların (dolayısıyla da biz insanların) sosyal eğilimlerini nasıl biçimlendirdiğine bakmamız gerekiyor.

Güneydoğu Asya'da yaşayan orangutanlar genellikle tek başlarına yaşıyorlar. Ancak Afrika'daki öteki insansımaymun türleri, bireyler arasındaki uzun süreli bağlara dayanan karmaşık topluluklar halinde yaşıyorlar. Primatolog Jane Goodall, Tanzania'nın Gombe Nehri Ulusal Parkı'nda yaşayan şempanzelerle ilgili araştırmalarında, anneyle yavru arasındaki bağın gücünün, yavrunun hayatta kalıp kalmayacağını belirlediğini gözlemlemişti. Benzer şekilde, iki erkek şempanze arasındaki güven ilişkisi, ait oldukları toplulukta itibar kazanma yetenekleri

ni etkileyebilir. Bonobolarda, bir erkeğin topluluktaki yeri ve büyük bir olasılıkla da çiftleşme başarısı, onun -yetişkinlikte bile- annesiyle güçlü bir bağ oluşturmaya bağlı. Bir dağ gorili dişisi, bebeğini, ancak grupta "sözü geçen" bir erkekle yakın ilişki içine girerse büyütebiliyor. Bir erkek gorilin kaç kez baba olduğu onun kur yapma konusunda ne kadar becerikli olduğunu gösteriyor, aynı zamanda da dişilerin kendisine yıllar boyunca sadık kalmalarını sağlıyor. Bonobo dişileri, en lezzetli yiyeceklere ulaşabilmek, ayrıca da erkeklerin kendilerine ve yavrularına kaba davranmalarını önlemek amacıyla başka dişilerle güçlü arkadaşlıklar kurmayı yeğliyorlar.

İnsansımaymunlar arasındaki ilişkiler genellikle uzun bir sürece ve karşılıklı etkileşime dayanıyor. Aslında aralarındaki ilişkiler son derece kişisel. Her bir insansımaymunun sosyal başarısı, öteki grup üyelerinin yaklaşımlarına bağlı olduğu için, doğal seçilim, sosyal manevra ve karşı stratejiler geliştirme yeteneğini ön planda tuttu. Hollan-

da'daki Arnheim Hayvanat Bahçesi'nde yaşayan şempanzelerin davranışlarını inceleyen primatolog Frans de Waal, erkek şempanzeler arasında, Makyavelli'nin görüşlerini akla getiren bir güç mücadelesi olduğunu gözlemlemiş. Öyle anlaşıyor ki seçilim sayesinde şempanzelerde başkalarının ilişkilerini etkileme becerisi ortaya çıkmış. De Waal'ın dikkatini, özellikle, toplulukta "sözü en çok geçen" dişi şempanze olan Mama'nın davranışı çekmiş. Mama, iki erkek şempanze arasında geçen gergin bir karşılaşmanın ardından, onların birbirleriyle barışmayı reddettiklerini gördüğü zaman, onlardan birisiyle iletişime geçiyor, kendisini izlemek istemezse kolundan tutuyor, sonra da öteki erkek şempanzenin yanına oturuyordu. Her iki erkek şempanze de Mama'nın bitlerini ayıklamaya başlıyordu. Ancak Mama bir süre sonra onların yanından çekiliyordu; erkek şempanzeler de uysal bir biçimde birbirlerinin bitlerini ayıklamaya başlıyorlardı. Kısaca Mama bu yolla onları barıştırıyordu. Öyle görü-

nüyor ki şempanzelerle bonobolar, bir kavganın ardından barışarak iyi ilişkiler kurmayı ve sürdürmeyi önemsiyorlar. Bonobolar cinsel ilişki kurarak barış sağlarken, şempanzeler bunun için birbirlerini öpüyorlar.

Görünen o ki Afrika'daki insansımaymun topluluklarının yaşamı pembe dizilerden pek de farklı değil: Komplo, tutku, aşk, politik ilişkiler, sürpriz sonlar ve karmaşık duygular içinde gidip gelen değişik karakterler. Özellikle de şempanzeler ve bonobolar, duygularını açığa vurmaktan kesinlikle çekinmiyorlar. İki grup, birkaç gün, hatta saat ayrı kaldıktan sonra tekrar bir araya geldiklerinde sanki birbirlerinden yıllarca ayrı kalmışçasına kucaklaşıyorlar, yerlerinde zıplıyorlar ve sevinçle haykırıyorlar. Birbirlerini teker teker selamlıyorlar ve heyecanları sakince oturabilecekleri kadar yatıştıktan sonra birbirlerinin bitlerini ayıklamaya başlıyorlar.

Bilim adamlarının, tutsak insansımaymunlarla ilgili bugüne değin yaptıkları değişik içerikli araştırmalar onların işaret dilini öğrenebildiklerini ve böylece uzun süreden beri tanıdıkları insanlarla iletişim kurduklarını, hatta kendi kendilerine "konuştuklarını", iyi ve kötü kişilikleri ayırt edip kötülerini cezalandırma eğiliminde olduklarını, işbirliği yapmayı yeğlediklerini, birbirlerinin ve kendileriyle çalışan bilim adamlarının ruh halini anlayabildiklerini, yani empati kurabildiklerini gösteriyor. Tüm bu bulgular, insansımaymunların da tıpkı bizlerde olduğu gibi zengin bir iç dünyalarının, duygularının, düşüncelerinin ve sezgilerinin olduğunu gösteriyor ve bizi şu gerçeğe yüz yüze bırakıyor: Biz insanlar, yaşadığımız gezegeni, doğaları bizimkiyle çok benzer olan

başka canlılarla paylaşıyor. Birçok ortak kalıtsal özelliği paylaştığımız bu canlıların da yaşamı, tıpkı bizimki gibi, yakınlık kurma, empati ve sevginin yanı sıra aldatmaca, çıkar ilişkisi ve öfke üzerine kurulmuş.

Ancak tüm bu benzerliklerimizin yanında insansımaymunlardan ayrıldığımız bir nokta var. O da yüksek bilişsel gücümüz. Bu sayede, dil öğrenebiliyor, akıl yürütebiliyor, sanat eserleri yaratabiliyor, çevremizi etkile-

yebiliyor, ondan yarar sağlayabiliyoruz. O halde öncelikle beynimizin yapısı üzerinde durmamız gerekiyor.

Beynimiz ve Zeka

Uzun ve karmaşık bir evrimsel sürecin sonucunda bugünkü yüksek bilişsel özelliklerine kavuşan beynimiz büyüklük açısından da farklılık gösteriyor. Büyüklüğü, bizim ağırlığımızdaki

bir primatın sahip olabileceği beyin büyüklüğünün üç katı. Bu özelliğinden dolayı, vücudumuza giren enerjinin yüzde yirmisine gereksinim duyuyor. Belki de büyüklüğüne oranla bu kadar çok enerjiye gereksinim duyması davranışlarımız açısından bir avantaj sayılabilir. Ancak beynimizle ilgili daha önemli bir özellikse onun benzersiz yapısı. Beynimizin yapısı sayesinde üstün bilişsel yeteneklere sahibiz. Beynimizin tam olarak nasıl çalıştığını ve ne gibi kimyasal ve elektriksel alışverişlerin bilişsel yeteneklerimizi ve bilincimizi ortaya çıkardığını bilmiyoruz. Ancak

Doğayı Anlamak...

Doğa hakkındaki görüşlerimiz, bizi ve kültürümüzü olduğu kadar, bizi çevreyen dünyayı da şekillendiriyor.

Avusturyalı ünlü etolog (hayvan davranışbilimcisi) Konrad Lorenz'le röportaj yapmak üzere bürosuna giden bir gazeteci, Lorenz'i odasında bulamayınca onu aramaya başlar. Ancak binadakiler de Lorenz'in bürosundan çıkmadığını söyleyince, gazeteci büroya tekrar bakar ve gördüğü şey karşısında hayretler içinde kalır: Lorenz, büronun duvarına gömülü, dev bir akvaryumun içindedir.

Doğal olarak ilk anda çok garip gelse de bu olay, biyologların çalıştıkları canlılarla olabildiğince yakın ilişki içinde bulunma isteklerine iyi bir örnek oluşturuyor. Matematikçiler, kimyacılar ve astronomlar da toplum içinde büyük saygı görmekle birlikte, biyologlar daha özel bir yere sahipler. Onlar doğanın ruhani temsilcileri olarak görülüyorlar ve biz insanların geçmişleriyle bugünlere arasındaki köprüyü kurmak gibi büyük bir sorumluluğu taşıyorlar; bir zamanlar Ezop ve La Fontaine'in masallarının yerine getirdiği bu görevi, şimdiki biyoloji üstlenmiş durumda.

Tüm bunlara karşın bilim adamlarının doğaya bakış açılarında, o kişiler sosyal, kültürel ve ahlaki kimliklerinin etkisinin olmadığını düşünmek hatalı olur. Rekabetin evrimsel süreçlerin itici gücü olduğunu öne süren Darwin'in bu görüşü, İngiliz toplumunun kapitalizme geçiş aşamasında ortaya çıkmıştır. Aynı dönemlerde, bu konularda oldukça tutucu olan Avrupa'da Lorenz gibi davranışbilimciler, içgüdü, ve ondan türeyen "davranışların değişmezliği" kavramlarıyla büyülenmişlerdir.

İnsanların diğer hayvanlardan içgüdüleriyle değil, kültürel birikimleriyle hareket etmeleriyle ayrıldıklarını öne sürenler de aslında doğaya, kültürlerinin onlara yüklediği önyargılarla bakan kişilerdir. Buna bir örnek de, insanların doğadaki en yakın akrabaları olan büyük maymunlar hakkında geçmişte Doğu ve Batı bilim adamlarının birbirleriyle çatışan fikirleridir. Batı görüşüne göre maymunlar, toplumsal bağlardan ve bunun getirdiklerinden bütünüyle uzak bireyler olarak yaşıyorlardı. Ormanda maymunların yaşayışlarını gözleyen bilim adamları, maymun gruplarının bir meyve ağacından diğerine atlamalarını, kaynaşmışlığın göstergesi olarak değil de, amaçsız ve rastgele bir araya gelen bireylerin bir etkinliği olarak değerlendiriyorlardı. 1960'larda, -Tanzanya'da şempanzeler üzerine çalışan İngiliz hayvanbilimci Jane Goodall'un, şempanzeleri birarada tutan tek bağın anne ve yavrular arasındaki bağ olabileceğini öne sürdüğü sıralarda- Goodall'ın çalıştığı alana yalnızca 130 km uzaklıkta, şempanzeler üzerinde incelemeler yapan bir grup Japon bilim adamıysa farklı bir varsayımdan yola çıkmışlardı. Onlara göre, insanlar ve diğer hayvanlar arasındaki boşluğu dolduran maymunlar, bizim gibi karmaşık sosyal ilişkilere sahip olmalıydılar. Junichiro Itani önderliğindeki grup, düzenli alan çalışmaları sonucunda, şempanzelerin aslında kalabalık ve üyeleri pek değişmeyen gruplar halinde yaşadıklarını ortaya çıkardı. Şempanzelerin toplumsal varlıklar olarak yaşadıkları, günümüzde kabul edilmiş durumda. Farklı şempanze toplulukları arasında varolan rekabet ve farklı grupla-

rın kendilerine özgü sosyal gelenekleri hakkında yeterince delil var. Ancak şempanzelerin, Batılı araştırmacıların iddia ettikleri kadar bireysel olmadıkları düşüncesi, ilk olarak bu Japon araştırmacılar tarafından doğrulanmıştır. Bu da aslında Doğulu ve Batılı araştırmacıların ait oldukları kültürlerin, araştırmalarının sonuçları üzerindeki etkilerinin bir göstergesi. Herşeyi araştırmacının kültürel birikimine bağlamak elbette doğru olmaz. Bilimin güzel tarafı, kanıtlar ışığında bize farklı bakış açılarından, verilerle uyumlu olanı saptayana dek bakma olanağını sunması. Doğaya farklı şekillerde bakılması da bilimin zenginleşmesini beraberinde getiriyor. Kuramların kültürel ya da ideolojik bakış açılarıyla yönlendirilmelerinde sakınca yok; yeter ki gerçekliğin sınavını başarıyla geçebilsinler. İşte bilimi, masaldan ayıran nokta da bu.

Batı geleneğinde en büyük çelişki, doğal olanı kabul edenlerle etmeyenler arasında yaşanıyor. Buna iyi bir örnek, İngiltere'nin, doğanın kesinlikle güvenilir olmadığı görüşündeki iki düşünüründen geliyor. 17. yüzyıl filozoflarından Thomas Hobbes, insanların birbirlerine karşı birer kurt gibi davrandıkları görüşündeydi. Bu görüşünü *Homo homini lupus* betimlemesiyle özetlemişti (*Homo sapiens* insanın, *Canis lupus* da kurdun Latince ismi). Böylece tek bir hamleyle hem insanların grup halinde yaşayabilme yeteneğini reddediyor, hem de yaşamlarını birbirleriyle büyük ölçüde uyum içinde geçiren kurtlara haksızlık etmiş oluyordu. Hobbes'a göre insanlar kendi hallerine bırakıldığında, toplum hayatına uygun olmadıkları ortaya çıkar, içgüdülerinin üstesinden ancak denetim ve eğitim koşuluyla gelebilirler.

Darwin'in en hırslı savunucusu olan Thomas Henry Huxley de aynı düşüncüyü evrimsel açıdan ele alıyor. Ona göre de evrimde doğal seçim öylesine zorlu bir süreçtir ki, onun sonucunda yardımseverlik ve ahlak gibi olgular ortaya çıkmış olamaz. Eğer bu tür olgularla insan toplumlarında karşılaşıyorsak, nedeni, bunların yalnızca kültürel olarak bize dayatılmasıdır. Başkalarına yardım etmek ve birlikte hareket etmeyi, evrimsel süreçte bir avantaj olarak görmediği belli olan Huxley'e göre doğa, kuralları olmayan bir bahçeyi andırır ve bu bahçeyi yöneten de acımasız bir bahçıvandır.

Oysa Darwin'in kendisi "*İnsanın Atası*" (*Descent of Man*) adlı kitabında, ahlağın evriminin olası olduğunu anlatmıştı. Darwin'e göre hayvanlar da bizim duyarlılığımıza sahiptir; toplumsal içgüdüye sahip her hayvan, zihinsel kapasitesi genişletilebilseydi, ahlaki bir anlayışa da mutlaka sahip olacaktı. Huxley'in, insanların kendi kendisiyle kavgı içinde olan bir tür olduğu düşüncesinin etkileri birçok alanda görülür. Buna Sigmund Freud'un "*Uygarlık ve Hoşnutsuz Bireyleri*" (*Civilization and its Discontents*) adlı kitabında da rastlayabiliriz. Bu görüş bugün bile bazı biyologlar tarafından savunulmaktadır.

Bu türden kötümser bakış açılarına karşın, daha iyimser olanları da var. Örneğin, Rus prensi Peter Kropotkin 1902 tarihli "*Karşılıklı Yardımlaşma*" (*Mutual Aid*) adlı kitabında, birçok hayvanın birlikte hareket etmek sayesinde hayatta kalabildiğine işaret eder. Sibiry'a'nın çok ağır çevre koşullarında hayatta kalabilen hayvanlarından

beynimizin gelişimiyle ilgili şunları söyleyebiliriz: Tüm gelişmiş primatların beyni uzun bir evrimsel sürecin sonunda bugünkü özelliklerine kavuştu. Yani primatların beyni, bir anda geliştirilmiş bir mühendislik harikası değil. Bu nedenle de beynimizde, daha yakın zamanlarda kazandığımız "üst-düzye" merkezlerin birçoğu, birbirleriyle, daha ilkel "alt-düzye" merkezler aracılığıyla iletişim kuruyor. Kısaca, birçok "üst-düzye" işlevin eşgüd-

mü, daha alt-düzye yapılarla sağlanıyor. O halde, zihinsel yeteneklerimizle gururlanırken, bunların altında ilkel beynimizin özelliklerinin yattığını göz ardı etmememiz gerekiyor.

Belirtmesi gereken ikinci önemli noktaysa şu: Beynimiz, uzun evrim süreci boyunca, öteki primatlar ve hatta memelilerde olmayan yeni yapılar kazanmadı. Bu nedenle de beynsel yeteneklerimize, yeni beyin yapıları sayesinde kavuştuğumuzu söyleyemiy-

ruz. Evrimsel tarihimizde beynimizin belirli bölümleri diğerlerine oranla büyüdü ya da küçüldü ve bunların arasındaki bağlantılar değişti.

Beyinkabuğumuzun bedenimize oranla çok daha büyük olması bir başka özelliğimiz. Şunu da belirtmek gerekir ki beyinkabuğumuzun belirli bölümleri insansımaymunlarınkinden farklı gelişmiştir. Özellikle de değişik duyuşal yollarımızdan gelen uyarıların sentezlendiği ve bunların algılanmış deneyimlere dönüştürüldüğü bölümler biz insanlarda çok gelişmiştir. Örneğin, düşüncelerimizin büyük bir

etkilenen Kropotkin, bu koşullarda hayatta kalabilmenin, birbirini elemeye çalışmaya değil, yardımlaşmaya bağlı olduğunu savunur. Atların çember halinde durmaları, birbirlerine duydukları sevgiden değil, kurtların saldırılarından korunmak içindir.

Doğaya yöneltilen her iki bakış açısı da (boyun eğmek zorunda olduğumuz bir zorba ya da bizi oluşturan her şeyin kaynağı olarak), yüzyıllardır var ve bu görüşler yalnızca batı kültürünün ürünü değil.

Batı kültüründe hâlâ, insanların diğer hayvanlardan çok daha "özel" olduklarına inanılır. Bugün, büyük maymunlarla genetik olarak yakınlığımızın ortaya çıkarılmış olmasına ve büyük maymunların sosyal ve duygusal canlılar olduklarının bilinmesine karşın, hayvan davranışları konusunda bazı noktalar hâlâ birer tabu olarak görülüyor. Illinois'deki bir hayvanat bahçesinde, kafesine düşen küçük bir çocuğu kurtaran dişi bir gorilin bu davranışı, bazı bilim adamları tarafından sempatinin bir işareti olarak görülürken (Darwin de kuşkusuz böyle düşündü), diğerleri bu düşüncenin fazla insanmerkezci bir bakışın ürünü olduğunu iddia edebiliyorlar. Evrimsel bakış açısına göre, bize evrimsel olarak yakın bir hayvan bizim gibi de davranıyorsa, davranışlarının altında yatan bilinç ve duygusal sebepler de benzer olmalıdır.

Batıda, Platon ve Aristoteles'in görüşlerinden türeyen "*Varoluşun Büyük Zinciri*" (*Great Chain of Being*) kavramına göre, yeryüzündeki bütün canlı grupları bir merdivenin basamaklarına dizilmiştir. İlkel ve basit canlılar en alt, yüce ve tanrısal varlıklarsa en üst basamaklarda yer alırlar. Bu görüşe göre insanlar, diğer bütün hayvanların üstündedir. Bu da aslında Batı'nın, insan ve hayvana ilişkin oldukça uzun süre egemen olmuş bakış açısının gayet açık bir biçimde simgeleri. Bu görüşün ortaya çıkışından neredeyse 2000 yıl, Darwin'in canlı gruplarının birbirleriyle ilişkilerini evrimsel olarak açıklamasından yaklaşık 100 yıl sonra, bu bakış açısı her ne kadar değiştirilmiş ve modernize edilmiş olursa olsun, insanın doğadaki yeri konulu resme hâlâ bu eski Batı görüşünün renkleri hakim. Canlıların böylesine hiyerarşik olarak ilişkilendirilmesi, Doğu felsefesine alabildiğine uzaktır. Doğu felsefesine göre, bütün canlılar birbirlerine ruhsal olarak bağlıdır ve her canlı öldükten sonra farklı bir yaşam biçiminde dünyaya geri döner. Bir insan, ikinci hayatında bir balığa dönüşebilir; balık da bir tanrıya. Asya'da bulunan primatlar da bu süreklilik felsefesinin kurulmasında rol oynamışlardır kuşkusuz. Doğu kültürüne ait şiir ve halk hikayelerinde maymunların etkilerine rastlanır. İncil'deki üç bilge kişi, Doğu kültüründe farklı bir biçimde; Tendai Budizmi'nde işlenen üç bilge makak maymununda hayat bulmaktadır (*).

Eğer ruh, maymundan insana ve insandan tekrar maymuna geri dönebiliyorsa, iki tür arasındaki geçmiş bağının ve ruhsal bağın varlığına karşı çıkmamanın elbette mantığı yoktur. Ve doğal olarak, evrim fikri Doğu kültürünün bakışına ters düşmediği gibi, olumlu da karşılanmıştır. Japon araştırmacıları birçok önemli buluşun bu sayede yapıldığını düşünüyorlar. Japon kültüründe insanlar ve diğer hayvanlar arasında büyük bir fark yoktur. Japon bilim adamlarının, her canlının ayrı bir kişiliği olduğu yolundaki düşünceleriyle, Batılı bilim adamlarınca "hayvanları insanlaştırma" eğilimi olarak algılanmıştır.

Ünlü Japon primatoloğu Kinji Imanishi, 1952'de yazdığı bir kitabında hayvanların, içgüdüleri tarafından yönlendirilen birer makine gibi gösterilmesine karşı çıkmıştır. Imanishi'ye göre, bir canlı grubundaki üyeler birbirlerinden bazı davranışları öğrenirlerse, davranışları zaman içinde aynı türün diğer gruplarından farklılık gösterecek, böylece onlara özgü bir "kültür" oluşacaktır. Yani kalıtsal olarak değil, sosyal olarak aktarılan davranış ve gelenekler bütünü, yalnızca insanlar için değil, hayvanlar için de geçerlidir.

Yine Japonya'da yaşayan bir maymun türü olan makakları örnek verelim. 1952-1958 arasında yapılan çalışmalar sonucunda, bu hayvanların zaman içinde birbirlerinden bazı davranışları öğrendikleri farkedildi. Örneğin makakların patatesleri yemeden önce yıkamaları bütünüyle sonradan, birbirlerinden öğrendikleri bir davranıştır. Batılı bilim adamları da bu konuda Japon meslektaşlarını izlemişlerdir. Bugünse, "kültürel öğrenme"nin, birçok canlı grubu için geçerli olduğunu biliyoruz. Kuşların ötmeyi, şempanzelerin çubuklarla karnıca yemeyi ve cevizi yiyecek için taşla kabuk kırmayı, balinalarınsa ilginç avlanma tekniklerini öğrenmeleri, hep bu şekilde.

Katil balina adıyla bilinen orkalar, gerçekten de deneyimli olmadıkları takdirde hayatlarına mal olacak bir şekilde avlanırlar. Fokları yakalayabilmek için sahile çok yaklaşan balinalar, avı yakaladıktan sonra, tekrar derin sulara dönme aşamasında karaya oturabilir ve ölebilirler. Bu yüzden yetişkin balinalar yavrularını, avlanma konusunda eğitmek için, her zaman avlandıkları alana değil de, fokların bulunmadığı bir sahile götürürler ve orada onlara "alıştırma" yaptırırlar. Eğer yavru balina kuma saplanırsa, yetişkin balina ufak dalgalara yatararak denizi hareketlendirir ve yavrusunu bu durumdan kurtarır.

İnsanlar, her ne kadar iletişimde simge kullanımı ve eğitim özellikleriyle diğer hayvanlardan çok daha karmaşık bir kültür yapısına sahip olsalar da, birbirlerinden öğrenme yöntemleri diğer hayvanlarla kıyaslandığında çok da farklı değildir. Ama Batı, hayvanların da kültürel bir yapıları olabileceği düşüncesini hâlâ reddedebiliyor. Batılı sosyal ve beşeri bilimciler, daha önce "ruh"un varlığıyla diğer canlılardan farklı olarak tanımladıkları insan türünün artık, "kültür" ayrıcalığıyla tanımlıyorlar. Hayvanlarda kültürün varlığını savunmak da bu durumda doğal olarak Doğulu bilim adamlarına kalıyor.

Doğanın işleyişini anlamak, onu tanımak, tek bir kültürün veya düşünce sisteminin doğrultusunda yapılamaz. Her kültür doğa üzerine kurduğu düşünce sistemi içinde öylesine kaybolmuştur ki, kendinden bir adım uzaklaşıp ona nesnel olarak yaklaşması çok zordur. Böyle bir durumda da, doğanın resmi ancak farklı görüşlerin bütünleştirilmesi yoluyla tamamlanabilir. Aslında bütün bu bilgi karmaşasının içinde bir yerlerde, keşfedilmeyi bekleyen gerçek, bütün çıplaklığıyla durmakta...

Çeviri: Özge Balkız

*Ünlü üç maymun sembolünün verdiği mesajın bizde yanlış bir biçimde "Görmedim, duymadım, söylemedim" olarak, bir ilgisizlik önerisi biçiminde algılanmasına karşın, orijinal mesaj doğu felsefesinin etik öğretisini yansıtan "Kötüyü görme, kötüyü dinleme, kötü söyleme" biçimindedir. (Ç.N.)

De Waal, F., "Reading Nature's Tea Leaves", *Natural History*, Aralık 2000-Ocak 2001.

bölümünün olduğu prefrontal korteks, ön lob ve parietal lobun alt bölümleri insanlarda insansımaymunlara oranla çok daha gelişmiştir.

Beynimizin bu özelliklerinden dolayı, öteki canlılardan farklı olduğumuzu anlayabiliyoruz. Daha açık söylemek gerekirse, öteki canlılardan daha yüksek düzeyde bir bilişsel düşünme kapasitemiz var. Yani, başka türlere göre çok daha zekiyiz. Aslında "daha zekiyiz" demek yerine -birçok tür başka türlere oranla daha zekidir- "farklı bir biçimde zekiyiz" demek daha doğru olur. Bu farklı zekamız sayesinde yalnızca kendimizi görmekle kalmıyor, aynı zamanda çevremizi de kendi çıkarlarımız doğrultusunda biçimlendiriyoruz. Bizler, çevremizi, insansımaymunlardan çok daha farklı bir biçimde algılıyoruz. Algı da zekanın bir ortaya çıkış biçimidir. Genel olarak belirtmek gerekirse, zekanın türler açısından en temel yararı, bireyin dış dünyasıyla olan etkileşimlerinde mümkün olduğunca verimli ve duyarlı davranmasını sağlamasıdır. Kimi bilim adamları, geçmişte, değişik türlerin zeka düzeylerini karşılaştırmaya çabalarırken, kalıtsal ve öğrenilmiş davranış ayrımını yaparlardı. Bunu yaparken öğrenilmiş davranışları, öğrenme yeteneğinin zekanın bir ürünü olduğu kuramına dayandırıyorlardı. Kalıtsal davranışlar -ki bunlar genetik temelimizde kayıtlıdır- zekanın ürünü olan esnekliğin ve yenilikçiliğin düzeyine ilişkin herhangi bir bilgi içermiyor. Belki de şöyle bir varsayımda bulunmak yerinde olur: Her birey -hangi türden olursa olsun- dünyaya saf ve işlenmemiş bir varlık olarak geliyor ve tekrarlayan davranışlarını öğrenmeye bağlı olarak geliştiriyor. Ne var ki kalıtsal özellikler bireyden bireye, dahası türden türde

farklılık gösteriyor. Burada, zekayla öğrenme yeteneğinin iki farklı olgu olduğunu da belirtmekte yarar var. Yeni durumları anlamak, ister içgüdüsel olsun ister öğrenilmiş, bunlara basitçe tepki vermektense çok daha farklı bir şeydir. Dahası, yeni durumlara yepyeni tepkiler geliştirmek, önceden öğrenilmiş davranışları tümüyle terk etmek anlamına geliyor.

İnsansımaymunların biz insanlarla olan benzerliklerine değinmiştik. Ancak zeka söz konusu olduğu zaman, bilim adamları, hiçbir primatın zeka düzeyinin insanın zeka düzeyine ulaşamadığını gözlemlediler. O halde insan insandır, şempanze de şempanze! İnsansımaymunların evrim süreci başladığında hepsi -ortak bir atanın olmasından dolayı- eşit düzeyde bir potansiyele sahiptiler. Ancak biz insanlarla öteki insansımaymunlar, soyumuz ortak atamızdan çatallaşarak ayrıldıktan sonra, bu ortak atamızı zeki kılan farklı özelliklerinden yararlanarak, farklı bir evrim süreci geçirdik. Doğal seçilimin kendisi rastgele olaylara gebedir

(yalnızca var olan durumlara göre gelişir); kesinlikle, mühendislikte olduğu gibi, bir düzeneğin en iyi şekilde kullanılması türünden bir olgu değildir. Modern insan, yalnızca belirli kalıtsal yetenekleri kazanmakla kalmamış, soyunun gelişiminde doğal seçilimin de rol oynadığı başka yeteneklere de kavuşmuş olan benzersiz bir dizi evrimsel olayın ürünüdür.

Bilince Gelince...

Bilim adamları bilinç üzerine uzun zamandır tartışıyorlar. Bilinçle ilgili kesin bilgilere ulaşamayışın nedeni bunun içsel bir deneyim olmasından kaynaklanıyor. Bilincimizin kaynağı dış dünyamız olmasa da bu dünyayı ne şekilde algıladığımızla yakından ilintili. Bilinci belki de şu şekilde açıklamak doğru olur: Bilinç, çevremizdekileri bir süzgeçten geçirip yorumlamamızı sağlıyor. Bilincimiz sayesinde kendimizin farkına varabiliyor, empati kurabiliyor ve öğrenebiliyoruz. Bilinci evrensel anlamda tanımlamamız olanaksız. Primatların, kedilerin, köpeklerin, yunusların, balinaların ve daha birçok başka hayvanın davranışlarına baktığımızda, onların da belli bir bilinç düzeyine sahip olduklarını görüyoruz. Öyleyse, bilinç sahibi olan tek canlı biz değiliz. Bizleri onlardan farklı kılan, bilincimizin daha farklı bir düzeyde olmasıdır belki de.

Peki bilincimiz nereden geliyor? Zihnimizle vücudumuz ayrı şeyler mi yoksa biri diğerinden mi doğmuştur? Bilinç beynimizin, beynimiz de evrimimizin ürünüdür. Ancak bilincin beyinde ne zaman ve nasıl olduğu bilim dünyası için hala bir sır. En erken atalarımız büyük olasılıkla pek de yüksek bir bilinç düzeyine sahip değillerdi. Bi-

linç, beynimizin gelişimiyle paralel bir gelişim gösterdi. Bu paralel gelişim sonucunda günümüzdeki yeteneklerimizi kavuştuk.

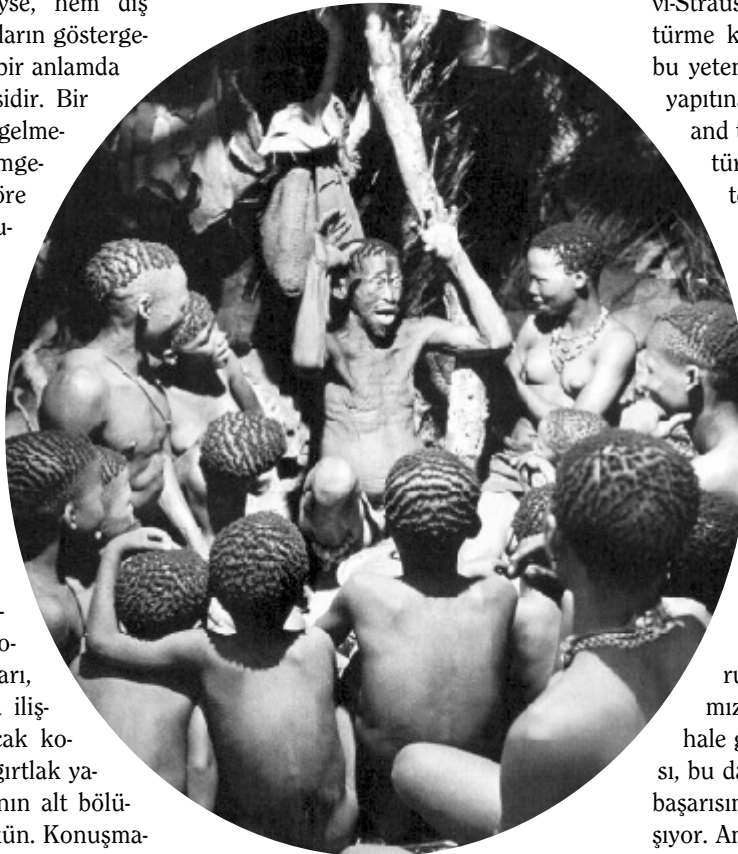
Dil Kullanma Becerimiz

Bizleri benzersiz kılan bilişsel becerilerimiz bir şekilde dil kullanmamızla da iç içe. Dil bilmemiz sayesinde, zihnimizde simgeler yaratabiliyoruz. Bu simgeleri de yalnızca türümüze özgü bilişsel gücümüz sayesinde yeniden farklı zamanlarda farklı biçimlerde kullanabiliyoruz. Düşünceyse, hem dış hem iç dünyaya ait olguların göstergeleri olan bu simgelerin, bir anlamda zihinsel olarak işlenmesidir. Bir takım seslerin bir araya gelmesiyle ifade edilen bu simgeler, belirli kurallara göre düzenlenerek dili oluşturuyor. Dili kendimizi kendimize ya da başkalarına ifade etmek amacıyla kullanıyoruz. Dil becerimiz olmasaydı, "insanlığımızı" bildiğimiz anlamda yaşamamız olası olmayacaktı.

Fosil kayıtlarımıza baktığımızda ilk atalarımızın dil kullanmadıklarını netlikle görebiliyoruz. Bulunan kafatasları, dil becerisinin varlığına ilişkin bilgi vermiyor. Ancak konuşmaya olanak veren gırtlak yapısının izlerine kafatasının alt bölümünde rastlamak mümkün. Konuşmaya elverişli bir gırtlak yapısına sahip ilk hominid *Homo heidelbergensis*'dir. Bu hominidler aletler yapabiliyor, ateş kullanabiliyorlardı; ayrıca beyinleri de oldukça gelişmişti. Ne var ki onlardan geriye kalan izler arasında simgesel etkinliğe dair bulgulara rastlayamıyoruz. Atalarımızın tam olarak ne zaman konuştuklarını söylemek zor. Ancak şu kadarını söylemek mümkün: İlk atalarımızın beyni, iki milyon yıl boyunca düzensiz bir büyüme gösterdikten sonra, genetik anlamda önemsiz sayılabilecek bir değişim olmuş, ve bu değişim (sinirsel) beynimizi büyük oranda etkilemiş olmalı. Bu "sinirsel"

yeniliğin ifade bulabilmesi için gereken "ses çıkarma düzeneğine" sahip küçük bir topluluksa, bu ayrıcalığın ilk sahibi olsa gerek.

Burada dille iletişim arasındaki ayrımı belirtmekte yarar var: Bireyler arası iletişim farklı bir olgudur ve aslında bütün karmaşık canlılarda mevcuttur. Özellikle primatlar arasında, iletişim oldukça gelişmiş bir düzeydedir. Hatta, insansımaymunlar arasında da sesli iletişim yaygındır. Bu da canlılar arasında, farklı düzeylerde, karmaşık sesli iletişime olanak veren işlevlerin olduğunu gösteriyor. Belki de in-

sansımaymunlar arasındaki sesli iletişim, atalarımızın geçirdiği "dil öncesi" bir dönemi temsil ediyor. Ancak şempanzelerle ilgili araştırmalar, onların, "dil öncesi" olarak tanımlanabilecek herhangi bir bilişsel yeteneğe sahip olmadıklarını gösterdi. O halde, dil yalnızca insana özgü bir beceri. Yalnızca insan, bir dili öğrenme ve kullanmaya olanak veren bir "düzeneğe" sahiptir. Aslında insansımaymunların dil becerisi kazanmaları için bir neden de yok. Burada sorun biz insanlardan kaynaklanıyor. İnsan, evrim sürecinin en üst

düzeyine ulaştığını düşünüyor. Ancak burada evrimsel süreci, düz, uzun bir merdivene benzetmek yanlış olur. Her tür kendi içinde farklı süreçlerle evrindi. O nedenle de insansımaymunlar arasındaki iletişimi daha alt düzey bir tür iletişim olarak tanımlamak doğru olmaz. Ancak şurası kesin görünüyor: Dil, tüm canlılar arasında var olan iletişim biçimleri arasında çok farklı bir yere sahip. Dil, düşünce sürecine temel oluşturuyor.

Sanatsal Yeteneğimiz

Ünlü Fransız antropolog Claude Lévi-Strauss, "doğal"ı "kültür"e dönüştürme konusunda "tek" olan insanın bu yeteneğini açıklamak için ünlü bir yapıtına "Ham ve Pişmiş" (The Raw and the Cooked) adını vermişti. Bu tür "dönüştürmeler" in hepsi, ister dünyanın bir ucunda yaşayan bir kabile, ister çakmaktaşlarını aletlere dönüştüren ilk atalarımız, ister silikonu mikroçiplere dönüştüren modern insan olsun, yalnızca bizlere özgüdür. Bizler, müzik yaparak, dans ederek, şiir yazarak, tiyatro sahneyeyleyerek, resim ve heykel yaparak, bunları yaparken de zaman ve enerji harcayarak, kimi zaman da değişik kaynaklardan yararlanarak yaşamımızı "süslüyoruz", renklendiriyoruz. Yaşamımızı daha güzel ve daha anlamlı hale getiriyoruz. Evrimsel bakış açısı, bu davranışlarımızı, erkeğin üreme başarısını artırmasıyla açıklamaya çalışıyor. Ancak bu görüşü savunmak pek de olası değil. O halde insanı "yaratmaya" iten olgu nedir? Aslında tüm bu olağanüstü çabalar, yiyecek bulma, güven içinde olma, hastalıkları iyileştirme ve zararı önleme gibi bizim için biyolojik açıdan önemli kaygılarımız için sarf ediliyor. Bedenle zihnin bu çabaları, yaşamın gereklerinin elde edilmesi ve korunmasıyla ilgili endişelerden kurtulmaya yardımcı oluyor, önemli işlerimizden iyi sonuçlar elde edebilmek için ortaya koyduğumuz duygusal yatırımı ifade ediyor ve içinde bulunduğumuz belirsiz duruma işaret ediyor. Sanatın, çoğu kez, törenlerde ortaya çıktığını görüyoruz. Özellikle ilkel top-

lumların törenlerinde sanatın her türüne rastlamak mümkün. Genellikle oldukça gösterişli bir biçimde yapılan törenler yalnızca önemli kaygılara dikkati çekmekle kalmıyor, bir gruba ait olan üyelerin aynı duygu ve düşünceleri paylaşmalarını da sağlıyor. Ayrıca bu törenler, bireylerin, kendilerini, benmerkezci duygular edinmelerini azaltacak ideallere adanmalarına yardımcı oluyor.

O halde, davranışların ve maddesel dünyanın biçimlendirildiği ve geliştirildiği günümüzdeki anlamıyla sanatın, insan toplumlarının korunması ve sürekliliğinin sağlanması için gerekli olduğunu söyleyebiliriz.

İnsan ve Dünya

Öyle görünüyor ki, bizleri öteki canlılardan ayıran en belirgin ve benzersiz özelliğimiz, sembolik düşünme becerimiz. Biz insanlar, karmaşık zihinsel semboller yaratabiliyor ve bunları yeni birleşimler haline getirebiliyoruz. Bu beceri, düş gücüyle yaratıcılığın temelini oluşturuyor. Bizler, zihnimizde kendi dünyamızı yaratabiliyor ve kendi dışımızdaki gerçek dünyada da bu dünyamızı yeniden oluşturabiliyoruz. Diğer türlerse, dış dünyayı en verimli biçimde kendi gereksinimleri doğrultusunda kullanıyorlar; ancak yalnızca “edilgin” ve “gözlemciler” olarak.

Şunu unutmamalıyız ki *Homo sapiens*, tüm becerileri ve yeteneklerine karşın, büyük, evrimsel bir ağacın yalnızca

nızca bir dalını temsil ediyor. Kesinlikle, başka türlerin çıkmayı başaramadıkları bir zirvenin işgalcisi konumunda bulunmuyor.

Ne var ki kendimizi zaman zaman canlılar dünyasının en üstün varlığı olarak görüyoruz. Bu düşünceyle, doğaya hükmetmeye çalışıyor, onun bir parçası olduğumuzu ve onsuz türümüzü sürdürmemizin olanaksız olduğunu unutuyoruz.

İnsanın doğaya hakim olduğu görüşü belki de yerleşik yaşama geçmesi ve tarımla uğraşmasıyla başladı. Toprağı işlemeye başlamasıyla insan, doğayı sömürülecek bir nesne olarak algılamaya, kendisinin doğanın bir parçası olduğunu göz ardı etmeye ve böylelikle ondan yavaş yavaş uzaklaşmaya başladı. Bu andan itibaren doğa, uyum içinde yaşanılması gereken bir olgu değil, ona karşı savaşılması gereken bir olgu olarak algılandı.

Dünya’da yaşam yaklaşık 3 milyar yıl önce başladı ve o zamandan bu yana yalnızca biz insanlar gelişmiş bir beyin ve zihin yapısına kavuştuk. Oldukça karmaşık bir yapısı olan zihnimiz, uzun evrimsel bir sürecin sonucunda gelişen beynimizin denetimi altında. Bizler sembolik düşünceyi kazanarak öteki canlılara göre önemli bir aşama kaydettik. Ancak bunun yanında, eski atalarımızın davranışlarını denetleyen kimi beyinsel yapılar, yaşamımızı etkilemeyi sürdürüyor. Eskiyle yeninin bu etkileşimi, bizleri birçok alanda benzersiz kılmakla kalmıyor, aynı

zamanda da oldukça tehlikeli olmamıza yol açıyor. Bu tehlike, kimi zaman kendimize, kimi zaman da öteki canlılara yönelik olabiliyor.

Doğa bizlere, çok özel, ama aynı zamanda da büyük zarara yol açabilecek yetenekler verdi. Ancak, bunu yaparken yeteneklerimizi akıllıca kullanmamızı sağlayacak herhangi bir mekanizma geliştirmede. Şu da bir gerçek ki türümüzde evrimsel bir yeniliğe yol açacak koşullar mevcut değil. Bizler dünyanın her tarafına yayılmış olan tek bir topluluk gibiyiz. Dahası, bir takım evrimsel yeniliklerin oluşması için gerekli koşullar hiç bu kadar elverişsiz olmamıştı. Koşulların bu şekilde devam etmesi halinde evrimden (ya da teknolojidenden), bizi kollektif bir iyi niyetle donatarak kurtarmasını bekleyemeyiz. Büyük olasılıkla, her zaman olduğumuz gibi, sonsuza kadar da özel, anlaşılmaz ve ilginç yaratıklar olarak kalacağız. Ne var ki eskiden beri içimizde olan -potansiyel tehlike oluşturabilecek- özümüzden kurtulmamız olanaksız görünüyor. O nedenle acilen bu gerçeğe yaşamayı öğrenmemiz gerekiyor.

Kaynaklar

- Dissanayake, E., “Birth of the Arts” *Natural History*, Aralık 2000-Ocak 2001.
Leakey, R., *Origins Reconsidered: In Search of What Makes Us Human*, Anchor, 1993
Novak, M.A., “Homo Grammaticus”, *Natural History*, Aralık 2000-Ocak 2001.
Provine, R.R., “The Laughing Species”, *Natural History*, Aralık 2000-Ocak 2001.
Smuts, B., “Common Ground”, *Natural History*, Aralık 2000-Ocak 2001.
Tattersall, I., *Becoming Human*, Harcourt Brace Co., 1998.
Vaas, R., *Siegeszug der Sprache, Bild der Wissenschaft*, Şubat 2001.
Whiten, A. ve Boesch, C., “The Cultures of Chimpanzees”, *Scientific American*, Ocak 2001.